

Año LXXVII. urtea

264 · 2016

Príncipe de Viana

Joxemiel Bidador
(1970-2010)

SEPARATA

**Gerraurreko euskalgintza
nafarraren afera
dokumentala: erantzun
garbi gabeko galdera
zenbait**

Joxemiel BIDADOR

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXVII · nº 264 · enero-abril 2016

LXXVII. urtea · 264. zk. · 2016ko urtarrila-apirila

JOXEMIEL BIDADOR (1970-2010)

Aurkezpena / Presentación

Idoia Sara 7

Euskararen eta euskal literaturaren historia Nafarroan

La historia del euskera y la literatura vasca en Navarra

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako 17

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia 85

Biktoriano Huiziri buruzko berri laburra (1860-1938) 97

On Kixote Nafarroan 107

Idazlearen aita 113

Aitaxorengandik jarrera literarioaz ikasten 123

Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistikoa 131

Alexander Tapia Perurena. 21 olerki aurkitu berriak 147

Kattalin Umezurtza antzerki lana 177

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I) 199

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II) 239

Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren *Gerla urte gezur urte* 279

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait 293

Prólogo a *Capítulos de la historia del euskera* 303

Prólogo a *Toponimia navarra* 309

Sumario / Aurkibidea

Kazetaritzaren historia Nafarroan / La historia del periodismo en Navarra	
<u>Pablo Fermin Irigarai <i>Larreko</i>: Nafarroako euskal kazetaritzaren aitagoia</u>	315
<u>Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi</u>	341
<u>El euskara en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la ley del vascuence en la información</u>	353
Erriberako euskalaritzaren historia / La historia de la vascológia de la Ribera	
<u>Ribera de Navarra y euskara, siglo XX. Historia de un encuentro insoslayable</u>	367
<u>Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde</u>	405
<u>Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría</u>	429
<u>Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti</u>	453
<u>Eusebio López: impresor y vascófilo lodosano</u>	459
<u>Joxemiel Bidador González: bibliografía</u>	473
LOS TRABAJOS Y LOS DÍAS DEL AÑO 2015 / 2015eko LANAK ETA EGUNAK	
<u>Tesis doctorales sobre temática navarra de ciencias humanas, sociales y jurídicas</u>	479
<u>Congresos, jornadas, seminarios y proyectos de investigación de historiadores e historiadoras de la Universidad Pública de Navarra</u>	
<u>Zuriñe Sainz Pascual</u>	489
<u>Congresos, jornadas y seminarios de la Universidad de Navarra sobre ciencias humanas y sociales</u>	
<u>Fina Trèmols i Garanger</u>	495
<u>Producción literaria de autores y autoras navarras</u>	
<u>Mikel Zuza Viniegra</u>	503
<u>Nafar literaturaren uzta</u>	
<u>Ángel Erro Jiménez</u>	507
<u>El pintor Miguel Echauri</u>	
<u>Emilio Quintanilla Martínez</u>	511
<u>Imaginación y talento frente a los recortes. Las artes escénicas en Navarra</u>	
<u>Alicia Ezker Calvo</u>	521
<u>Mucho que contar, mucho por andar</u>	
<u>Marta Artica Zurano</u>	539
<u>Etnografía, folclore y cultura tradicional</u>	
<u>David Mariezkurrena Iturmendi</u>	547
<u>Turismo y actividades culturales en Navarra</u>	
<u>Ainhoa Aguirre Lasa</u>	553
<u>Currículums</u>	561
<u>Analytic Summary</u>	565
<u>Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak</u>	571

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait*

Joxemiel BIDADOR**

Jardunaldien egitarauan zein afitxetan «Liburutegi pribatuak» jarri didate izenburu. Ez dakit horixe zenentz nik emandakoa, baina ezetz uste dut. Ez dut esan nahi, bestela ere, antolatzaileen aldetik zabarkeriarik egon denik; halakorik egotekotan nire errua izanen zen, seguraski nire asmoa hobeki ez azaltzeagatik. Baina ñabardura hau egin beharrean nago. Izan ere, ni ez bainaiz bibliotekonomian aditua, eta halako izenburu hantusteak okertzera eraman dezake entzulea. Beraz aurrenekoz izenburuak lekarkeena ñabartuko dut, beharko ere, eta zehaztapena egingen dut nire mintzaldiaren edukiez direnez bezanbatean. Nafarroako euskal literaturaren ikertzaile naizen aldetik, nire interesa da jakitea idazleek beren lana modu eraginkorrean aurrera eramateko dokumentatze aldetik zertan zegoen, hau da, eta zedarritu zaigun garaira atxekirik, gerra aurreko belaunaldi horrek zer egiten zuen behar zituen tresna bibliografiko guzti horiek eskura izateko; bestalde, eta liburutegitik atera gabe, idazleek berek idatzitako guzti horrek sarbiderik izan ote zuen Nafarroako liburutegietan; euskalari haiek sortzen ari ziren euskalgintzaren ekoizpena aterbetzen zituzten liburutegiak, zeintzuk ziren; lan berri horiek zein modutan sartu ziren; eta azkenik, errepublikaren amaierak zein modutan eragin zuen etorkizun oparokoa zirudien belaunaldi horretan.

Hortaz, eta galdera hauek buruan jira-biraka izanik, nik bederen beste izenburu bat proposatuko nuke gaurko hitzaldirako: «Nafarroako euskal idazleen dokumentatzea errepublika eta gerra aurreko garaian», edo modu laburragoan emanda «Euskal liburutegiak Nafarroan errepublika eta gerra aurreko garaian». Azken finean garai hartan batez ere Iruñean ziharduten euskaltzale haien larruan jartzen naiz eta dokumentatzeko

* TK, 19, 2007, 109-116.

** Euskal Idazleen Elkarteko idazkaria.

zituzten aukerak eta arazoak zeintzuk izan ziren pentsatu nahi dut. Finean, non zegoen dokumentatzeko behar zuten bibliografia? Hauek dira, seguruenik ere erantzuteke utzi-ko ditudan galderak, eta hitzaldi honi izenburua jar diezaioketenak.

1. GALDERA SORTA

Zer da euskal liburutegi bat? Ba al dago euskal liburutegirik Nafarroan? Eta guri dagokigun garaian, ba al zegoen euskal liburutegirik? Zeintzuk ziren hauen fondoak?

Hemen dauden liburuzainen baimenarekin, eta beste ezertan sartu baino lehenago, ezin beharrezkoagoa zait liburutegizat ulertzen dudana azaltzea. Zer da liburutegi bat, bada? Ene uste apalean liburutegi bat biltegi bat da, biltegi berezia, gordailu bat, non erabiltzaileek maneatuko duten dokumentazioa metatzen den. Halaber, dokumentazioa hori baliatu ostean erabiltzaile horiek sortzaile bilakatzen direnean, hauek sorturiko dokumentazio berria liburutegian berean jasotzen da, eta horrela fondoa zabalduz doa, mardotzen, eta erabiltzaile berriei iritsikio zaie, eta horrela, katea indartuz doa. Katea inoiz eteten bada, liburutegia desagertuko litzateke, bere funtsa behintzat, hiltzen. Izan ere, liburutegia bizirik dagoen zerbait baita, beti aldatzen eta berritzen.

Ez dirudi oso zaila euskal liburutegi bat zer den zehaztea. Printzipioz euskaraz idatziriko zein euskarari buruzko fondoetan espezialdua den liburutegia izanen litzateke. Gaur egun badira zenbait. Ezagunenetakoak Gasteizko Santxo el Sabio, Koldo Mitxelena liburutegian gordetzen den Julio Urkixoren fondoa, Bilboko Euskaltzaindiaren Azkue liburutegia, Lazkaoko beneditarra, Arantzazuko frantxikotarrena, Iruñeko San Pedroko kaputxinoena...

Egia da guri interesatzen zaigun garaian ez direla halako liburutegi espezialduak, edo behintzat ez zegoen asmorik halako zentru espezialduak sortzeko, nahiz eta lanaren kariaz, hainbat tokitan euskal liburuak pilatzen hasi ziren eta hortaz euskal liburutegiren bat sortuz joan zen, esaterako aipaturiko Urkixorena, baina pentsa dezagun Bonaparteren printzearena nolakoa zatekeen, Dogson ingelesarena, Vinsonena, edo geuregandik hurbilago Campionena berarena. Pentsa dezagun, ordea, normalena ez zela halako espezializazioa bilatzea, baina egin dezagun garai hartako euskal liburutegien zerrenda posible bat, edo bestela ere, haien fondoan artean euskal bibliografia zabala gordetzen dutenena.

Liburutegi publikoak

- Liburutegi orokorra
- Artxibo nagusiaren liburutegia

Liburutegi nagusian jasotzen zen Nafarroan argitara ematen ziren liburuak, eta horrela, nahiz eta berez euskal gaietan espezialdua ez izan, garaiko euskal idazleek kontsultatu nahi zituzten liburu asko bertan bazituzten eskuragarri, batez ere liburu zaharrak. Honen adibide polita Martinez de Elizalderen dotrina izan daiteke, urteetan galdutzat ematen

zena, eta Patxi Salaberrik San Frantziskoko liburutegian idoroa eta *Fontes Linguae Vasconum* 1994an berrargitaratua. Bigarrenaren kasuan, hor dauden liburu batzuen aleak ez dira beste inon topatzen.

Liburutegi erlijiosoak

- Apaizgategia: gure garaian apaizgaitegian euskara klaseak ematen ziren, 1922an hain zuzen ere; irakasleen artean Blas Fagoaga, Esteban Irañeta eta Migel Intxaurren zeuden, hiruak euskal idazleak eta hirugarrena gainera euskara ikasteko gramatika baten egilea. Hiru hauen aurretik Etxarri-Aranazko Biktoriano Uitzik beste gramatika atera zuen 1899an. Euskara klaseei hasiera emateko garai ona zen, kalean arnasten zen giro euskaltzaleari esker, baina egia da elizan ere bertako hizkuntzan predikatzeko beharra ikusten hasia zela, eta herri euskaldunetara apaiz euskaldunak bidaltzeko beharra sortua zela (gogoan izan bedi 1902an apaizgaitegi osoan eginiko inkesta, non hizkuntzari buruzko informazioa jasotzen zen). Honen inguruan beharrezko suertatu zen bibliografia euskaldunaz liburutegiak osatzea. Bestalde herrietako eliz artxiboetan eskasa da mantendu den bibliografia, are gutxiago eskuragarritasuna, berriz apaizgaitegitik asko ziren pasatzen ziren apaizgaiak (1900ean 450 apaizgai zegoen Iruñean), eta liburutegiko euskal liburuak hortxe zeuden jende askoren eskura. Gogora bedi 1936ra arte apaizgaitegia Dormitaleria kalean zegoela, ez gaur egun dagoen tokian, eta handik hurbil ere beste liburutegi garrantzitsu bat bazela, hau da, Katedralaren liburutegia. Honetarako sarbidea nekezagoa izanen zen, eta euskal gauzei dagokienean, bistan da zerbitzu txikia eginen ziela euskal idazle berriei.

Aipatu Migel Intxaurrendok *La iglesia y el euskara: obligación de hablar al pueblo en su lengua nativa y de cuidarla* izenburuko saiakera interesgarria eman zuen argitara 1927an. Funtsean 1926/27 ikasturte berriari hasiera ofiziala emateko apaizgaitegian emandako hitzaldiaren testua dugu. Horrekin batera, liburu bukaeran gehigarri zenbait gaineratu zituen, tartean bibliografia zabalak euskaraz eta euskararen inguruan, apaizgaiek gaien gehiago sakon zezaten. Urte batzuk beranduxeago, 1039an, gehigarri bibliografiko hauek beste apaiz batek probestun zituen, Blas Alegria lakuntzarrak alegia, Olabe liburutegiaren sariketan sari bat altxatzeko honako lanarekin: *Gure ama: euskararen garai ontako egonera ta berori zaindu ta geituerazteko biderik egokienak*. Nondik hartu zituzten apaiz biek liburu zerrenda luzexka haiek? Aipaturiko liburu guztiak apaizgaitegian ote ziren?¹

- Mundu erregeladunean, hau da, ordenen artean, euskal gauzetan garai honetan Nafarroan gehien nabarmendu zena kaputxinoena izan zen. Ez konbentu guztietan, ordea. Tuteran, esate baterako, Intza eta Oieregi hasi ziren euskara lantzen, eta hango liburutegirako erosi ziren zenbait euskal liburu; gaur egun oraino baten bat han dago. Beste liburutegi txikiak Altsasu eta Iruñekoak ziren. Baina liburutegirik inportanteena Lekarozen zegoen, eta han sortu zen giro euskaltzalearen abaroan (aita Donostia, Arrigarai, Bonifazio Ataungoa, Berako Dornaku, Eusebio

1 «Gaur idaskitzen da geiago euskeraz egun batez lenago eun urtez baño. Auxe da egia. Ta erakusmenerako, onatx emen, idazle euskaldun eta euskelarien artetik berezitako izendiaz gainera idazti bakar batzuen berri laburtxoak...», Blas Alegria, *Gure Ama*, Iruñea, Biblioteca Olave, 1930, 10 or.

Etxalarkoa...). Ez ziren gutxi Lekarozko tertuliaren abaroan idazle bezala hezi ziren euskal idazleak: Larreko, Tapia Perurena, Irular..., eta bistan da hauek guztiek hango liburutegia probestu zutela. Egun Lekarozko fondoak Iruñean daude, baina gerrate garaian galera inportanteak gertatu ziren.

Euskalgintzaren liburutegiak

- Euskara Elkargoa: hogeitun urtetan zehar eta halako aldizkari espezialduarekin Euskara Elkargoak hainbat dokumentazio bibliografikoa bilduko zuen (besteen artean jasoriko originalak, errezenzionaturiko liburuak...). Euskara Elkargoa desagertu ostean non geratu ziren bere liburu guztiak? Kontuen Ganbera geratu baziren paperak eta aktak, gero artxibora eraman zituztenak, bidezkoa da pentsatzea liburuak artxiboko liburutegira joanen zirela. Hauen ostean, eta guztietan Campioen presentziarekin, beste elkarte batzuk etorri ziren, baina ez zuten Nafarroan izan Euskaroen presentzia fisiko horren handia: Euskal Esnalea, Eusko Ikaskuntza, Euskaltzaindia... Baina ireki ziren egoitza nafarretan dokumentazioaren bat egonen zen. Nafarroako asoziazio berezkoa ere Euskararen Adiskideak izan zen, baina hauek ez zuten helbide finkorik izan, eta hortaz zailko dirudi asoziazio honek zentru dokumentalirik eduki izana.
- Eusko Alderdi Jeltzaleak bere liburutegi partikularra izan zuen, Centro Vasco-n lehenbizi eta Zapateria karrikan gero. Euskara klaseak bertan eman ziren, Campio- nek hasiera batean, Agerrek gero. Aipatzekoak ere jeltzale nafarren prentsa argitalpenak: *Napartarra*, *La Voz de Navarra* eta *Amayur*.
- Hezkuntza zentroak: interesgarriena, ausaz, institutua zatekeen, bertan euskara klaseak eman zirelako, irakaslea Jesus Arantzadi kazetari ezaguna zela. Aurretik Lertxundi eskolapio gipuzkoarrak eman zituen Aldundiaren jauregian berean, baita liburuak sortu ere Diputazioaren laguntzaz. Alabaina ez dirudi Iruñeko hezkuntza zentroetan ezer nabarmengarririk egonen zenik euskal dokumentazioari dagokionean.
- Moldetegiak: baziren Iruñean hainbat moldetegi euskal liburuak moldakatzen zizutenak: Aranburu, Garcia, Aramendia... Bengarairanak bertso-paperak atera zituen bereziki. Bertso paper hauek, non daude ordea? Nafarroatik kanpo, baina izan zuen garrantziarengatik, Tolosako Lopez-Mendizabalena aipatu behar da, XIX. mendean Eusebio Lopez karlista lodosarrak indarberritu eta bereziki bultzatu zuena (pisuzko hainbat liburu epeka atera zituen, eta interesekoak dira oso harpidedunen zerrendak).

Azkenik pertsona partikularren liburutegiak aipatu behar dira:

- Arantzaditarrena (tartean aipatu Jesus Arantzadi euskara irakasle)
- Agerretarrak (mitikoa omen zen Joxe Agerreren liburutegia, Patxi Zabaletak esanda; ni bertan egona naiz eta ez dago horrenbesteko fondorik, baina egia da frankismo garaian behin baino gehiagotan sartu zirela bere etxean eta atxilotu egin zutela, hortaz horrelako erasoek zein punturaino izan zuten eragina liburutegian?)
- Maria Paz Ziganda Ferrer (Euskararen adiskideak)
- Eladio Espartza (Lesakako idazkaria eta *Diario de Navarra*-ren erredakzio buru sonatua)
- Barojatarrak (Itzea)

- Irigaraitarrak (Iruñean Larreko –geroago Irular semeak Donostiara aldatua–, Orreagan Juan anaia)
- Arturo Campion (Artxiboan datzana, nahikoa nahasturik; Iñaki Montoyak hurbilpen saioa egin dauka)
- Oloriz (euskaroa; Auritzen? Arantzaditarren eskutara pasatua)
- Zalba (historialaria, diputazioko artxibazaina eta Campionen idazkari pertsonala)
- Bitorio Apeztegia (Amaiurren jaioa, Iruritan hazia, Larreko bera izan zuen mediku eta Irular jolas-laguna. Zaragozan apaiztua, Erratzun arizan zen apaiz denbora laburrez, eta handik Orreagara joan zen. Nikolas Altzolaren hitzetan Apeztegiak bere gelan zuen euskal liburutegia erraldoia zen, eta harengana joan zen XVIII. mendeko Mikelestorenaren katetxima ahaztuaren bila).
- Tapia Perurena
- [...]

2. GALDERA SORTA

Non edaten zuten Nafarroako euskal idazleek, Nafarroako euskal inteligentsiak? Non dokumentatzen ziren euskaraz idatzi ahal izateko?

36ko gerra zibila bitartean Nafarroako euskal literaturaren historian bi izan dira une garrantzitsuak. Alde batetik XVIII. mendeko jesuiten eskola, eta bigarrenez bigarren errepublikan garatu zen berpizkundea. Berpizkunde honek ere bi alorretan eratu zen, alde batetik literatura erlijioso guztia (batez ere kaputxinoek aitzinatu zutena), eta bestaldekik mundu jeltzaleak burutu zuena. Azken honek berebiziko garrantzia hartu zuen, berrikuntzen bidea areago jorratu zuelako. Eta bide horretan ulertu behar da Aitzolen eragina. Aitzolek erabili nahi izan zuen literatura ideologia sustatzeko, hasiera batean olerkigintza, eta horrela sortu ziren olerkarien demak. Ordukoa da Orixe euskaldunon poema epiko nazionala idaztera bere baserrian itxi zenekoa. Baina Orixe bazuen jesuiten prestakuntza akademiko zabala (Estefania aitak eta enparauek emana). Nafarroako idazle jeltzaleek, komunzki ez ziren jesuiten etxeetatik pasatuak, Orixe bera edo Lauaxeta bezala. Prestakuntza literarioa beraz txikiagoa zuten, eta dokumentazio beharra momentukoa zuten, beharren arabera.

Beste kontu batera paseaz, gerra aurretik Nafarroan euskaraz idatzi zuten pertsonen aportaziorik ezezagunen artean, euskarazko eredu literarioaren inguruko eztabaidarena izan zen. Eta hau diot ze askotan pentsatu izan da, eta banago oraino ere pentsatzen dela, garbizale eta mordoizaleen arteko eztabaidarena Gipuzkoan bakarrik garatu zen eztabaida bat izan zela. Baina Nafarroan ere gertatu zen hau. Eztabaida honen kapitulu-rik burrunbatsuena euskaldunberri zenbait eta Manezaundiren artean gertaturikoa izan zen. Ezagututa Manezaundiren hizkera suharra, inor ez zen harrituko *Varios euskaldun berris* sinaduraren azpian «Sobre euskera» kolaborazioa 1933ko otsailaren 17ko *La Voz de Navarra*-ren 8. orrialdean, eta ez azalean, agertu zenean:

Hemos leído, sin gran asombro, las apreciaciones de Manezaundi sobre el euskaldun berri. Acostumbrados a las voces de aliento de dicho señor y también a sus

consejos, no hemos abstenido, por lo que a nosotros afecta, de escribir en euskera para los periódicos. Pero son tantos y tantos los osados euskaldun berris que llenan diariamente las columnas de *La Voz de Navarra* que se hacía necesario el palmetazo a los atrevidos discípulos [...] ¿Es que por no haber nacido en zona euskeldun hemos de rechazar sistemáticamente los escritos euskéricos de don Arturo Campión, de Arri-garai, José Agerre, etc., y hemos de aceptar como modelos de dicción las cartas de los corresponsales euskaldunes? Pues no es poco ingrata la labor en los periódicos del redactor encargado de enderezar, corregir, cortar y pulir los escritos de aquellos para vestirlos decentemente antes de salir a la calle. Nosotros, a escoger, nos quedamos con los escritos de los primeros [...] Respecto a la construcción, seguimos las instrucciones que en su día nos diera magistralmente nuestro querido profesor señor Aranzadi.

Manezaundiren erantzuna gogorra izan zen. Ordutik aurrera kolaborazio gehiago igorriko ez zuelako abisua ematen zuen. Manezaundiren hitzei erredakzioaren oharrak segitzen zion, eta aferan gehiegi sartu nahi gabe, *peor es meneallo*, arrenkiro eskatu zioten Luzaidekoari kolaborazioak bertan behera ez uzteko, asko baitziren irakurtzen zituztenak, tartean ere, euskaldun berri horiek. Berdin egin zuten beste idazle batzuek: Saraitzu aldeko Irur-lagunak, Anastasi Agerre, Larreko, honen anaia zen Juan Irigarai «Menditxuri», Campion... Euskaraz 1933ko otsailaren 28an ateratako «Ene adixkideeri» Manezaundik zuzentzen zituen bere hasierako asmoak, eta iduri goxoago agertu zigan:

Irur lagunak, Agerre'tar Anastasi, Menditxuri eta Campion yakintsunak, alde bategatik; horra berriz Gibel-aundi, Xerroxin eta Irular, galdegiten daukutenak yarraik nadin ene sailetan gure mintzairaren alde. Milesker deneri bihotz zolatik. Nola atxik ene hitza izparringi huntan gehiago ez idaztekoan? Zuen oneziak eta amultsutasunak garhaitu nute, eta berriz abiaraziko naute eskuarazko lanttoetan, orai artio bezala [...]. Guazen beraz aitzina, sathorrak utzirik bere munutsetan.

Euskararen inguruko eztabaida hau sortzeko adina indarra baldin bazegoen, honek eskatzen du aurretik formazio bat, ez bakarrik ahozkoa, ezpada dokumentazio pertsonalaren aldetik. Beste kolaborazio batean Manezaundik berak honela idatzi zuen euskal ortografiaz jarduterakoan:

Es insensato atrevimiento tratar de abolir la ortografía de las obras de Echepare y Axular escritas hace más de tres siglos y medio y cuyo euskera es idéntico al que hoy hablan y escriben los vascos de aquel país, heredado de aquellos. Una intolerable profanación que allí jamás será consentida.

Baina Iruña batean non zeuden irakurgai Etxepare eta Axularren testuak?

Egin dezagun fikzio txikia eta asma dezagun idazle berri bat: Iñurritza. Bestalde esan Iñurritza ezizenez Tapia Perurenari eskainia eta eskertua olerki luzexka agertu zela Nabarrerriako olerkariaren paperen artean 1938ko urrian sinatua, ezezagun joan zaigun eskola poetiko baten zantzuak eman diezazkiguna. Iñurritza hura, bada, eta fikzioare-

kin segituz, euskaldunberria zatekeen, nahiz familia euskalduna izan. Gurasoak karlista txepelak izanen ziren, hirira lanera etorriak, euskararena Iruñean sobera baliagarria ikusiko ez zutenak. Iñurritzarenean sinatzen zuenak Arantzadirekin ikasi zuen euskara, eta maila batera iritsita Tapiarenean zizelatuko zuen bere gaitasun poetikoa. Beharko zituen tresnen artean gramatika eta hiztegia egonen zen, hala nola Aitzol eta enparaueen propaganda eta sormen lanak. Non topatuko zituen Iñurritzak horrelako dokumentazioa? Eta bestaldetik, non eskuratuko zituen Manezaundik bezala Larrekok behin eta berriro orduko euskal prentsan aipatzen zituen euskal idazle zahar eta ez horren zahar horiek?

XVIII. mendean Iruñeko jesuitek euskal liburutegi ederra zuketean Konpainia karrikan, egun desagerturik eta hala nola barreiatuak dagoena. Zer gertatu ziren Mendiburu, Gamiz eta enparauek zuten fondoarekin? Garbi dago Iruñean sortu zen giro literario euskalduna ez zela txikia, eta Iruñeko eskola izendatzeraino iritsi gaitzkeela: Mendiburu eta Gamiz berak, Kardaberaz, Mikelestena..., eta hauen kanporaketaren ostean eta XX. mendeko giro jeltzalea sortu arte behintzat, frantxikotarren ekarpena (Palacios, Añibarro...), karmelitenak (frai Bartolome), eta apaiz sekularren baten ekarpena ere (Mogel). Liburu horiek guztiak Iruñean moldakaten ziren, eta ohi bezala bakoitzaren ale bana Nafarroako liburutegian gordetzen zen, baina bistan denez, ez zen nahikoa. Pentsatzekoa da fondoan metatzea jesuiten liburutegitik etorriko zela.

Idazleen zerrenda

- Campion: euskaroa, itzala, garai honetarako jada zaharkitua.
- Arburua, Insausti, Mendi-txuri, Manezaundi, Larreko, Urkia, Alegria, Intza, Oieregi, Agerretarrak, Tapia, Artxanko, Jose Perurena...

3. GALDERA SORTA

Sortzen ari zen guztia non gorde zen?

- Nafarroako kaputxinoek bazuten moldetegia Iruñean, Neketako amaren irarkola, eta han egin zuten *Zeruko Argia* eta *Irugarrengo Frantziskotarra* aldizkariak, baita hamaika liburu ere. Liburutegirik inportanteena Lekarotzen zegoen, zerbait ere Hondarribian, eta egun Lekarozkoa Errotazarren bildu dute. Gerra hasi zela Lekarozko etxea gerrako eritetxe egin zuten, eta hainbat fraile errepresaliatuak izan ziren Txile-Argentinara bidaliak izanik (Intza, Iraizotz...). Mito asko kontatu izan dira hango liburutegiaz. Gerra ostean hor obrak egin eta pareta bat boteaz liburuak agertzen zirela. Ez dut uste liburu gorriak izanen zirenik ezpada euskarazkoak, alabaina mitoak baizik ez ditugu.
- Lehiaketak:
Lehiaketa asko egin ziren Nafarroan guri dagokigun garaian: Iruñeko udalak antolatuak, Euskal Esnaleak, Euskaltzaindiak, Euskararen adiskideak, Antzerki misionala, Biblioteca Olabe... Esanguratsua da Alberto Barandiarani Iruñeko

artxibategian gertaturikoa. Olabe sarirako Alegriak batez ere aurkezturiko hainbat euskal original ez ziren argitara eman eta egun desagerturik omen daude, halaber argitaratu ziren euskarazko sariak ez dira errazki topatzen, baina liburutegietan beharko lukete (Urkia, Alegria, Intxaurre...). Olaberena Artxibo nagusian beharko luke.

- Hemeroteka:
Berez ez da fondo bibliografikoa, baina pentsa bedi askotan hemerotekako fondoak liburutegietan ere badaudela. Esate baterako, EPNko 1918-1919 urtean ez daude Artxibo Nagusian, ez mikrofilmaturik ez paperean, eta kasualki bi urte horietan atera ziren Lepazarren kronikak euskaraz. Liburutegi nagusian daude bakarrik, paperean, baina ezin dira kontsultatu zaharkituegiak daudelako. Iruñeko Artxibategian, *Napartarra*-tik ez dago erdia ere.
- Garaiko liburu asko, edozein modutan, San Frantzisko liburutegian daude egun, eta bere garaian sartuko ziren.

4. GALDERA SORTA

36ko gerrak zer suposatu zuen?

- Ekoizpenaren etena (Larreko –*Gerla urte gezur urte*– eta Iñurritza olerkariaren salbuespen lakarrak, nahiz ez diren adibide onak haien ekoizpena publikoa izan ez zelako): Tapia, Agerre, Irular eta beste isildurik, fraide zenbait Ameriketara kanporatuta: Intza, Iraizotz...
- Liburutegien modifikazioa (XVIII. mendeko jesuiten adibidea errepikatu zen):
 - Desagerketa zuzena: EAJ (*Arriba España* egunkaria *La Voz de Navarra* zenaren tailerretan)
 - Lapurreta: Agerre (bitan sartu ziren bere etxean)
 - Suntsiketa publikoak: euskal liburuen erreketak (Auritzen esaterako, Centro Vascoko liburuak)
 - Autosuntsiketa (badaezpadako expurgoa): Manezaundi, Blas Alegria...
 - Ezkutatzek: Lekarozko adibidea. Felipe Juaristik aipatzen zuen Lizardiren liburuak (hau da, bada Lizardi kultura gutxiko pertsona zela esan izan dutenak bere liburutegiaren katalogoa ezagutzen ez zelako; liburuak egon bazeuden, gerran galaraziak ordea; hain ongi ezkututzen denez, gaur egun ez dakigu gauzak non dauden; inoiz agertuko?). Tapiaren paperak Aretaren liburutegian bukatu ziren salgai, liburuak ere?
 - Fondoaren barreiatzea liburutegi publikoetan (Campionen fondoak): liburutegi publikoetan askotan topatzen dira euskal liburuak hainbat sinadurekin aurreko donazioen emaitza ez direnak (adibide bat ematearren Campionen gramatika San Frantsizkoko liburutegian).

ATZEN-HITZA

Gerra ostean euskal liburutegiak sortzeko saiakerak. Nondik hasi ziren eta zerekin?
Lotura bada egungo euskal liburutegi eta gerra aurreko liburutegien artean?

- Alzola Gerediagaren saioak *Egan*-en
- Errotazarko liburutegia
- Larreko-Irular-Anko Sendoa
- Jose Maria Satrustegi
- Pedro Diez de Ultzurrun
- Sixto Jimenez
- [...]

Katalogoen garrantzia geure euskal liburutegia berregiteko:

- Perez Goiena
- Manuel Iribarren
- Corella
- Jose Maria Iribarren
- Auñamendi-Estornes
- Jon Bilbao
- Armiarma
- Julen Urkiza
- Kaputxinoen katalogoa

2007-V-16; Iruñeko Planetarioa

LABURPENA

**Gerrareko euskalgintza nafarraren afera dokumentala:
erantzun garbi gabeko galdera zenbait**

Gerra zibilaren aurreko Nafarroak eta, bereziki, Iruñak bizitza aberatsa izan zuten euskal letretan. Erakusgai jarri dira garai hartako euskal literatura ikertzeko iturriak.

Gako-hitzak: Nafarroa; Bigarren Errepublika; euskal literatura; kazetaritza.

RESUMEN

**La cuestión documental de la euskaldunidad de la preguerra:
unas cuantas preguntas sin respuestas claras**

La Navarra de la preguerra civil, y muy especialmente Pamplona, tuvieron una floreciente vida cultural en cuanto a las letras vascas. Se exponen las fuentes para la investigación de la literatura vasca en este período.

Palabras clave: Navarra; Segunda República; literatura vasca; periodismo.

ABSTRACT

**The documentary issue of pre-war Basque Language:
many questions without clear answers**

The Navarre of the pre-civil war period, and particularly Pamplona, had a flourishing cultural life as far as Basque literature was concerned. The sources for research into Basque literature in this period are given.

Keywords: Navarre; Second Republic; Basque literature; journalism.